

LIETUVIŲ GROŽINĖS LITERATŪROS PRADŽIA

*Klasika – tai knygos, kurios nesiliauja kalbėti to,
ką turi pasakyti.
Italo Calvino*

TEKSTO SKAITYMO STRATEGIJA

Skaitydami tekstą atkreipkite dėmesį į *istorinį, kultūrinį, religinį ir biografinį* rašytojo kontekstą. Pateiktoje schemoje reikės prie kiekvienos konteksto rūšies pažymėti po tris požymius.

MAŽOJI LIETUVA – XVIII A. EUROPOS TAUTŲ KATILAS

XIV–XV a. Prūsijos teritorijoje iš skalvių, nadruvių, sulietuvėjusių kuršių, vakarinių sūduvių ir senųjų prūsų susiformavo savita vakarinių lietuvių grupė – lietuvininkai. Nors šioje teritorijoje nuo seno gyveno baltų gentys, bet nuo Kryžiuočių ordino laikų jos nuolat buvo puldinėjamos, okupuojamos, verčiamos baudžiauninkais. 1701 m. Prūsijai tapus karalyste lietuvninkai tapo svetimos valstybės baudžiauninkais. Prasidėjo lietuvninkų germanizacijos procesas. Jį paskatino ir kiti istoriniai kataklizmai: 1709–1711 m. maras, po epidemijos kilo ir badas. Per šiuos tragiškus įvykius išmirė šimtai tūkstančių žmonių, iš jų apie 160 000 lietuvninkų. Norėdama atgaivinti nusiaubtą kraštą ir atgaivinti jo ekonomiką, valdžia į ištuštėjusias sodybas atkelia Austrijos, Vokietijos, Olandijos ir Šveicarijos gyventojus. Vyriausybė lietuviškose žemėse apsigyvenusiems kolonistams žadėjo dovanoti ūkius, gyvulius ir inventorių. Labiausiai buvo palaikomi vokiečiai. Kadangi valdžia globojo atvykėlius, senieji šių žemių šeimininkai lietuvninkai tapo atstumta, žeminama ir išnaudojama tauta. Lietuvninkų bei vokiečių teisės skyrėsi – lietuviai daugiausiai buvo lažininkai (už skirtą žemę turėjo atidirbti), o vokiečiai – činšininkai, turintys asmeninę laisvę, jiems už suteiktą sklypą tereikėjo mokėti žemės ūkio produkcija ar pinigais. Naujieji gyventojai atsinešė savo kalbą, papročius, tradicijas: Mažoji Lietuva tapo tikru tautų katilu. Vokiečių istorikas Augustas Hermanas Lukanas (Lucanus, 1691-1773) rašė: „*Negalėjai rasti Europoje kito tokio krašto, kur būtų toks didelis gyventojų, kalbų, religijų, papročių ir mąstymo būdų įvairumas kaip Prūsijoje.*“¹

¹ Gineitis L. Kristijono Donelaičio aplinka. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. – P. 35.
Mindaugas Grigaitis

KRISTIJONAS DONELAITIS – RELIGINGAS APŠVIETOS ŽMOGUS

**Erikas Varnas anglimi nupieštas K.
Donelaičio portretas, 1964**

Donelaitis gimė 1714 m. Mažosios Lietuvos Lazdynėlių kaime. Kadangi gimė laisvųjų valstiečių šeimoje, nepatyrė viso baudžios sunkumą, tačiau būdamas vos 6 metų prarado tėvą. Be maitintojo liko didelė šeima (be poeto dar buvo penki broliai ir dvi seserys), todėl poetas nuo vaikystės žinojo, kas yra nepriteklis ir sunkus darbas. Tačiau sunkus gyvenimas nepalaužė: jis tapo tikru Apšvietos žmogumi, ne tik sąmoningu savo bendruomenės gynėju, bet ir visapusiškai išsilavinusiu. Lankydamas Karaliaučiaus Katedros vidurinę mokyklą susipažino ne tik su religinėmis tiesomis, bet ir antikinė literatūra, mokėsi lotynų, graikų, hebrajų, prancūzų kalbų. Vėliau Donelaitis Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją. Čia įgijo universalų išsilavinimą: ne tik toliau studijavo kalbas, antikinę literatūrą, bet ir domėjosi filosofija, mechanika, gamtos mokslais. Be vokiečių filosofo Imanuelio Kanto jis buvo dar vienas didis universalus intelektualas, kurį išleido to meto Karaliaučiaus universitetas. Vėliau eidamas kantoriaus (choro vadovo, vargonininko, giedojimo mokytojo) pareigas Stalupėnų pradžios mokykloje bei atlikdamas pastoriaus pareigas Tolminkiemyje ne tik buvo pavyzdingas dvasininkas, ryžtingas kovotojas už lietuviybę, bet ir pasidarė fortepijoną, klavesiną, komponavo muzikos kūrinius, buvo įgudęs šlifuoti optinius stiklus, darė barometrus, termometrus, sukonstravo mikroskopą. Pastoriaudamas buvo ne tik pamokslininkas teoretikas, bet ir savo gyvenimu rodė krikščioniško dorumo pavyzdį: kartu su žmona Ona Regina savo lėšomis pastatė klebonų našlių namą. Kadangi mirus pastoriui klebonijos patalpas reikėdavo užleisti naujam parapijos vadovui, našlės neturėdavo kur gyventi, tad pastatas garantavo gyvenamą vietą kunigų našlėms. Po Donelaičio mirties tame name įsikūrė ir jo žmona. Nenuilstančią kovotojo už moralinius ir tautinius idealus dvasią rodo ir nebijojimas eiti į konfliktą su karaliumi ir vietos valdininkais. Poemoje „Metai“ aprašomi Vyžlaukio“ valsčiaus būrai. Tokio valsčiaus realiai nebuvo: rašytojas tokiu pavadinimu maištauja prieš Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I 1724 m. išleistą įsaką, draudžiantį avėti vyžomis. Be to, XVIII a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje buvo vykdoma žemės reforma, kuria buvo siekiama atskirti dvaro žemes nuo kaimo bendruomenės ir bažnyčios žemių. Buvo sumanyta išsidalinus bendras ganyklas sudaryti naujus žemės kompleksus, kurie garantuotų efektyvesnį ūkininkavimą. Karališkojo dvaro valdytojas Teofilis Ruigys pareikalavo, kad Tolminkiemis laikytųsi įstatymų ir atskirtų žemes. Donelaitis buvo įsitikinęs valdininkai nori bažnyčiai ir kaimiečiams palikti mažiau ir prastesnės žemės. Ginčas persikėlė į teismą. Bylinėjimosi sukelta psichologinė įtampa apsunkino paskutiniuosius penkerius rašytojo gyvenimo metus. Net ir po Donelaičio mirties (1780 m.) dar dešimt metų bažnyčia ir dvaras ginčijosi, kol 1790 m. buvo surastas abiem pusėms palankus kompromisas.

KULTŪRINĖS ĮTAKOS

Donelaičio gyvenamuoju laiku Prūsiją pasiekia ir Apšvietos idėjos: atkreiptas dėmesys į liaudies švietimą, susidomėta socialiai pažemintų valstiečių socialine gerove, akcentuota tautos kaip laisvos ir vieningos bendruomenės idėja. Dar Martyno Mažvydo laikais atsiradęs protestantiškas užsidegimas šviesti liaudį gimtąja kalba įgavo naujos jėgos, prasidėjo lietuvių kalbos ir kultūros gynimas. Tokioje sudėtingoje istorinėje ir kultūrinėje situacijoje abejingas savo tautai negalėjo likti ir lietuvių grožinės literatūros pradininkas. Tačiau jis švietėjiškas idėjas panaudoja savaip: nėra raginimo reformuoti socialinę sistemą, socialinės lygybės reikalavimo, visuotinio intelektualinio tobulėjimo ar visuomenės demokratizacijos deklaravimo. Tik skatinimą būti doram, laikytis bendražmogiškų vertybių, branginti savo tautos kultūrinį palikimą bei praktiniai patarimai, kaip tvarkytis ūkyje ir buityje.

Tad švietėjų idėjas Donelaitis priėmė atsargiai. Jeigu XVIII a. Didžiojoje Lietuvoje reikėsi pažangios respublikos gynimo, laisvės, lygybės, demokratijos idėjomis, buvo remiamasi kantiškąja švietimo kaip išsivadavimo iš nesavarankiškumo idėja, deklaruojamas kiekvieno žmogaus intelektualinio tobulėjimo poreikis, tai Donelaičio tekstuose galima rasti kiek atsargesnę vieningos bendruomenės kūrimo sampratą:

Kiekvienam daryti gera
Savo darbu ir žodžiu,
Visad elgtis taip, kaip dera,
Ir teisingas būt geidžiu.
Nekerštauti niekada,
Gyvo padaro gailėti,
Dievą, žmones jo mylėti –
Mano priedermė šventa.²

Donelaičio manymu, žmones į bendruomenę vienija dievobaimingumas ir nesavanaudiška meilė artimam. Tokia bendruomeniškumo samprata greičiausiai nulemta ne švietėjų idėjų, o Donelaičio religinės pasaulėjautos. Tačiau nors Donelaitis ir atsiribojo nuo sekuliarizaciją skatinančių Apšvietos idėjų, jis rinkosi ne religinę, o grožinę literatūrą, kuri turi įtaigesnes priemones svarbioms idėjoms išreikšti. Taigi, Donelaitis pakeičia lietuvių raštijos kryptį: kuria ne religinius tekstus su literatūriniais pagražinimais, bet grožinę literatūrą, pagrįstą religine pasaulėžiūra.

KODĖL DIDYSIS LIETUVIŲ LITERATŪROS KŪRINYS ATsiranda MAŽOJOJE LIETUVOJE?

Greičiausiai poetas nujautė, kad religinė raštija, aiškinanti religines tiesas, gali paveikti lietuvininkus kaip religinę bendruomenę, bet reikia kažko stipresnio ir didingesnio, kad jie save suvoktų kaip tautinę bendruomenę.

² Įrašas vokiečių kalba vestose Donelaičių knygose.

Iš poeto laiškų ir užrašų galima spręsti, kad lietuvybės gynimas buvo sąmoningas Donelaičio pasirinkimas. Viename dienoraščio įrašė jis teigė, kad „gerų lietuvių šiais laikais reta“. Buvo įsitikinęs, kad visi, kurie parapijose sako lietuviškus pamokslus, turi gerai mokėti lietuvių kalbą.

Mažosios Lietuvos kultūrinė terpė buvo palanki įgyvendinti lietuvybės gynimo programą. Čia ne tik buvo sukurta aukšto lygio lietuviška religinė raštija (katekizmai, giesmynai, postilės, Biblijos vertimai), bet ir buvo geresnė mokyklų sistema nei Didžiojoje Lietuvoje, vokiečių liuteronų kunigai Prūsijoje labiau negu lenkų katalikų dvasininkai Lietuvoje domėjimasis lietuvių kultūra. Lietuvninkų kalba ir tautosaka sulaukė ir didesnio akademinų sluoksnių dėmesio: Karaliaučiaus universitete buvo dėstomas lietuvių kalbos seminaras, kurį lankė ir Donelaitis, buvo rašomi etnografiniai darbai apie liutuvninkus, leidžiami lietuvių–vokiečių kalbų žodynai. Buvo iškelta idėja, kad visa lietuviška raštija turi remtis liaudies šnekamąja kalba.

Donelaitis, norėdamas, kad paprastas neišsilavinęs valstietis suprastų, jog kova už savo kultūrą yra kova už savo išlikimą, savo poemą „Metai“ ir parašo liaudies šnekamosios kalbos pagrindu. Kadangi tuo metu buvo du lietuvių kalbos šaltiniai – liaudies šnekamoji kalba ir religiniai raštai – nenuostabu, kad pirmasis lietuvių grožinės literatūros kūrinys yra parašytas valstietiška kalba, bet pagrįstas religine pasaulio sąranga. Tačiau religinę poemos potekstę formuoja ne tik religinė raštija, bet ir asmeninės patirtys – teologijos studijos, pastoriaus pareigos. Čia slypi ir atsakymas į klausimą, kodėl Donelaitis lietuvių išlikimą sieja ne su švietėjų deklaruotu siekiu keisti ydingą socialinę sistemą, o su religingumu ir moralumu. Tam įtakos greičiausiai turėjo pietistinio judėjimo idėjos.

KODĖL VIEŽLYBI TIK LIETUVIAI?

Negausūs Donelaičio biografijos faktai rodo jį buvus disciplinuota asmenybe: jam nepatiko bet kokie pasilinksminimai, jis niekino alkoholį, visada gyveno kukliai, nuolat dirbdavo. Šios idėjos būdingos ir pietizmo religiniam judėjimui. Pietizmas (lot. pietas, kilm. pietatis – *pamaldumas*) – liuteronų bažnyčios XVII – XVIII a. srovė, kuri nepripažino bažnytinės hierarchijos ir formalaus religijos išpažinimo. Šios srovės pradininkas Pilypas Jokūbas Špeneris (Philipp Jakob Spener, 1635-1705) pabrėžė, kad tikrasis krikščioniškumas reiškiasi nuoširdžiu tikėjimu ir pamaldumu, kiekvienas krikščionis turi teisę pamaldas laikyti namuose (jos vadintos „surinkimais“) ir privalo atlikti savo apaštališką pareigą – sudrausminti nusidėjėlius, kritikuoti juos už ydas. Pietistai akcentavo, kad žmogus turi nuolankiai priimti Dievo siųstą valią ir nesistengti pakeisti jo pasaulio. Tad žmogus, gimęs būru, dangaus malonių ir amžinojo gyvenimo nusipelnys tik tada, jeigu nuolankiai atliks būro pareigas.

Donelaitis su pietizmo idėjomis susipažino dar mokyklos laikais: darbštumas, pamaldumas, nuolankumas, asketizmas, susilaikymas nuo pramogų ir linksmybių vyravo Karaliaučiaus vidurinėje mokykloje. Dauguma Donelaičio dėstytojų Karaliaučiaus universitete taip pat priklausė pietizmo krypties. Jau pastoriaudamas jis gana artimai bendravo su kaimyninių vietovių pietistais ir apie juos teigiamai atsiliepdavo savo užrašuose. Iš kūrinių bei įvairių įrašų matome, kad jis atmeta šokius bei žaidimus, lėbavimą ir gurkšnojimą,

pasišlykštėjimą kelia prašmatnūs valgiai, kritikuoja lošimą kortomis ir keikimasi, iš kitų reikalauja vidinės atgailos ir pamaldumo, neapkenčia pasaulietišku dainų, aukština religines giesmes. Istoriniai duomenys rodo, kad lietuvninkus žavėjo kolonistų zalcburgičių surinkimai, kurių metu buvo giedamos giesmės, sakomi jausmingi pamokslai. Net ir nesuprasdami vokiečių kalbos lietuvninkai su susižavėjimu klausydavosi pamaldų ir giesmių, o, atsiradus lietuviškiems surinkimams, uoliai juose lankydavosi, tikėjo, kad per tokią dvasinę praktiką Dievas žmones sujungia į bendruomenę.

Donelaitis pats bažnyčioje skaitydavo pamokslus lietuviškai ir juose būtent mokė ne griežtai laikytis kokios nors bažnyčios apeigų, bet tiesiog būti doriems ir pamaldiems. Kadangi vienintelis penas valstiečio sielai ir protui buvo religinis mokymas, Donelaitis sukuria savitą lietuvių tapatybę, pagrįstą pietistinėmis dorybėmis. Tarsi jausdamas, kad lietuvių valstiečiams reikia pasiūlyti moralinį idealą, kuris keltų jų savivertės jausmą ir įžiebtų norą priešintis nutautėjimui, jis sujungė tautiškumą su pietistiniu moralumu. Lietuvninkams jis priskiria daugelį pietistinių dorybių: moralumą, kilnumą, darbštumą, saikingumą, nuolankumą. Šios dorybės žmogų priartina prie Dievo, t. y. daro gerbtiną ir bendruomenišką. Socialiai pažemintas Mažosios Lietuvos lietuvninkas tapatindamasis su šiuo moraliniu idealu turėjo įsisąmoninti, kad nuolankiai susitaikydamas su Dievo paskirtu būro likimu ir išlaikydamas minėtas dorybes, jis yra garbingesnis už turtingus ir išlepusius ir nemoralius kitataučius.

Užduotis. Perskaitytę tekstą užpildykite kontekstų žemėlapiu schemą.

